

**MEDRESE GELENEĞİ VE
MODERNLEŞME SÜRECİNDE
MEDRESELER**

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

التراث المدرسي الشرعي والمدارس الشرعية في مواجهة مسار الحداثة

**MADRASAH TRADITION AND
MADRASAHS IN THE PROCESS OF
MODERNIZATION**

KEVNETORA MEDRESEYÊ

û

**DI PÊVAJOYA MODERNBÛNÊ DE
REWŞA MEDRESEYAN**

5-7 Ekim / October 2012
Muş Alparslan Üniversitesi
Muş / TÜRKİYE

M.Ş.Ü. YAYINLARI -1-

1. cilt isbn: 978-605-5137-01-4

Kitap Adı

Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler

Editör

Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Son Okumalar

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ

Dizgi

Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Kapak Tasarım

Erdal YILDIZ

Baskı/Cilt

-1-

1. Baskı

Temmuz 2013, Muş

Bu eserin bütün hakları M.Ş.Ü'ye aittir.

Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

Muş Alparslan Üniversitesi
Tel: 0436 213 00 59 – Fax: 0436 213 00 59
www.alparslan.edu.tr

Medreseye Yönelik Modern Eğitim Merkezli Eleştirilerin Bir Kritiği

Prof. Dr. Mustafa AYDIN¹

Medreseler İslâm dünyasında tarihsel gelişimi içinde önemli bir eğitim rolü yerine getirdiler ve büyük çapta da geri çekildiler. Gerçi bu gün de pek çok yerde medrese adını taşıyan eğitim kurumları varsa da eğitimde etkin ve öncü bir rol oynamamakta, pek çok sorunlarına ve eleştirilebilir yönlerine rağmen modern eğitim kurumları hükümlerini icra etmektedirler. Şüphesiz yeterli olmayan bu yeni kurumlar da oturulup tartışılmalıdır. Modern eğitim kurumlarının ciddi bir eleştiriden uzak olmalarının nedeni medrese ile ilgili değerlendirmelerin yetersizliği ile de yakından ilgilidir.

Gerçekten de büyük çapta terk edilen medreselerin çöküş nedenleri, yeterince bir sonuç çıkarıp ders alacak düzeyde ele alınmış değildir. Söylenenlerin de önemli bir kısmı modern kültürün kabulleri açısından ortaya konulmuş gerekçelerdir. Ya “Medrese ortaçağ zihniyetini temsil ediyordu” gibi basit, iyiden içeriksiz genellemelerdir ya da çoğu kere sebep olarak gösterilenler belli sonuçlardan ibarettir. Mesela tafra atmak, beşik ulemalığı, gibi elbette hoş olmayan olgular bozulmanın, sebepleri değil sonuçlarıdır. Yine ileri sürülen sebeplerin bir kısmı ise konjonktüre bağlı olarak olumlu ya da olumsuz rol oynayabilecek nedenlerdir. Bir başka deyişle bağlamına göre olumsuz gelişmeye katkıda bulunabilecek nedenlerdir. Bir kısmı ise bu son yargı ile de bağlantılı ve aşağıda da belirtileceği üzere bir ilke ve özellikle de bir paradigma olarak doğruluğu veya yanlışlığı tartışılıp objektif bir sonuca ulaştırılamayacak gerekçelerdir. En sağlıklı eleştiri alanlarından birisi olan örgütsel yapının bozuluşu ise daha çok yapısal bir sorundur ve sırf medreseye bağlı olmadığı gibi

1 Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

onunla sınırlı bir şey değildir.

Medreselerin çöküşünden söz edip bunun nedenlerinden bahsedildiği zaman çoğu kere Osmanlı medreseleri akla gelmektedir. Hâlbuki bilindiği üzere dünden bu güne İslâm toplumlarında tek türden bir medrese olmamıştır. Sosyolojik bir gerçek olarak yer zaman ve özellikle toplumsal farklılıklara göre birbirlerinden az çok farklı medreseler ola gelmiştir. Dolayısıyla da önceki konumundan farklılığını çöküş kavramıyla anlatamayacağımız bazı medreseler varlığını sürdürmektedirler. Sonuç olarak bu değerlendirme Osmanlı medreseleri üzerinden yapılmaktadır.

Esasen medrese denince öncelikle Osmanlı medreselerinin akla gelmesinin ciddi bir sebebi vardır. Uzunca bir dönem İslâm dünyasında Osmanlı sosyal politik kültürel sistemi içinde merkezi eğitim sistemi olarak bir medrese vardı. Yani Osmanlı medresesi bir prototip modeldi ve her haliyle tasfiye edildi. Yerine konan modern eğitim kurumlarının meşrulaştırılması pek çok alanda olduğu gibi öncekilerinin kaba bir eleştirisine de ihtiyaç duyuyordu. Medrese ile ilgili söylenenlerin önemli bir kısmı da bu çerçevede olupbitti. Mesela yaygın bir söylem olan medresenin ortaçağ zihniyetini temsil ettiği de böylesi bir ortamın ürünü idi. Bu tür eleştiriler o kadar kaba bir söylemdir ki ortaçağ diyerek yapılan yüklemeyi bir kenara bıraktığımızda, diğer kurumlar gibi şüphesiz eğitim kurum da çağının ve toplumunun dışında olamaz. Fiilen ortaçağda yaşayan bir kurumun yeni veya yakın çağ kurumu olması gerektiği düşünülemez. Kaldı ki insanlık kültürü açısından tek türden bir ortaçağ kültürü olmadığı gibi Osmanlıda medreselerdeki ciddi gelişme de fetih sonrası toplumsal gelişmeye bağlı olarak (yani o klişe deyimle) ortaçağ sonrasında olmuştur. Ama yine de sonuç olarak biz de tartışmayı, belirtilen nedenlerden dolayı, Osmanlı medreseleri üzerinden yapmış olacağız.

Gerileme Nedenlerinin Tasnifi

Bir kere ne düzeyde ilişkili olurlarsa olsunlar, örgütsel sorunlarla muhteva sorunlarını birbirlerinden ayırmak gerekir. Örneklendirmek gerekirse medresenin örgütsel sorunlarıyla mesela matematiğe karşı kayıtsızlık farklı şeylerdir. Yine gelir yollarının azalması, istihdam imkânlarının daralması yalnız eğitim teşkilatından kaynaklanmaz. Topyekûn toplumsal yapı bozumunun bir sonucu olarak ortaya çıkar. Tebliğin sonlarında ifade edebileceğim yargılardan birisini burada peşinen belirtmiş olayım: Medresenin çözülüşü genel Osmanlı toplumsal yapısının çözülüşünün görünümlerinden birisidir. Çözülmenin verdiği panik eski unsurların yeni bir yapılanmada nasıl konumlandırılıp ıslah edilebileceği konusunda sorunlar doğurur.

Eski unsurlar daha başka yapılanmalara aktarıldıkça da eski sistemin en iyi tarafları bile anlamsızlaşır, kullanılamaz hale gelir. Mesela askeri eğitim, tıp mühendislik ve benzeri eğitim programlarının koparılıp bir karşı kompartımana yerleştirilmiş olmaları süreci karşısında medresenin, hangi zihniyeti temsil ederse etsin artık çalışması söz konusu değildi.

Benim burada daha çok üzerinde durmak istediğim nokta, içerik ile ilgili hususlar, bir başka deyişle medresenin dayandığı ilke ve paradigmalara yöneltilen eleştirilerdir. Bu nokta her ne kadar medrese ile elde edilen sonuçlara bakılarak elde edilmiş sonuçlar gibi gözüküyorsa da bunların önemli bir kısmı modern eğitimin sayıltıları açısından ileri sürülmüş gerekçelerdir. Bunlar belli paradigmaları veya peşinen kabul edilmiş ilkeleri ifade ederler. Bundan dolayı da kendi içinde tartışılmazlar, mutlak doğru olarak kabul edilirler. Genellikle tartışılması düşünülmez ve bir başka açıdan bakılamadığı sürece de yanlışları görülmez. Mesela bugün geçerli bir modern hukuk paradigmasına göre suçun karşılığı zorunlu ıslahıdır. Yerine göre bu suçu hayatıyla ödeme cezası o paradigmanın etkisindeki hemen herkese ters gelir, insanlık dışı bulunur. Hâlbuki bu aşamada doğru olan birilerinin ıslahı değil, hakkın ve adaletin yerine gelmesidir.

Genel olarak paradigma bir çağa, bir döneme, bir sisteme damgasını vuran, benimsenince de mutlak doğru kabul edilen ve dolayısıyla da başka görüşleri dışarıda tutan yaklaşım biçimidir. Mesela Antikçağ insan felsefesi döneminde duyumlara güvenilmezdi. Bunun yanıltıcılığına karşılık salt düşünme, doğruyu bulma yoluyla. Onun için ünlü Filozof Platon “Gerçeği bulmak istiyorsan dostum, yum gözlerini ve düşün” diyordu. Hâlbuki 19. Yüzyılın potitivist paradigması duyumların bir kurgusu olan deneyi yegâne doğru bilgi yolu kabul etmiştir. Doğru bilgiyi deneye indirgeyen bu paradigmanın öncekinden daha doğru olduğunu ispatlayacak genel geçer bir yol yoktur. Sorokin’in ifadesiyle, deneyle, bastonuyla ancak kaldırımı keşfedebilen ve onun daha ötesini göremeyen körün bilgisinden daha farklı bir bilgi edilemeyeceğini söyleyebilirsek de sonuç budur.

Osmanlı medreselerinin çöküşüne ilişkin tartışmalarda ileri sürülen ve hemen her yerde bulabileceğimiz gerekçelerin veya burada kullandığımız bir nitelemeyle paradigmaların en belirgin olanları maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- 1- Bilim kavramındaki belirsizlik,
- 2- Tabiat bilimlerine ilgisizlik,

- 3- Felsefeye ve matematik gibi felsefi disiplinlere kapanış,
- 4- Program ve metod yetersizliği,
- 5- Devlet desteğinin oynadığı olumsuz rol,
- 6- Evrensel yaklaşımdan grupçu bakışa iniş,
- 7- İlmiye teşkilatının bozulması,
- 8- Din bilimlerinin skolastizm doğuracak düzeyde öncelenmiş olması,
- 9- İslâm'da ilmin dünyevi boyutunun anlaşılmasını, bir başka deyişle din- bilim farkının görülemeyişi.
- 10- Şerh ve haşiye sisteminin doğurduğu verimsizlik
- 11- Bilgi için bir araç olan Arapçanın bir amaç haline gelmiş olması.

Şüphesiz bunlar ve benzeri maddeler üzerinde ayrı ayrı durup tartışılabilir. Ancak daha doğrusu herhalde bunlar arasında bir sınıflandırma yapıp örneklem üzerinden gidilmesidir. Esasen sosyal analizin ilk kuralı da nesnel verilere dayanmak, mümkün olgunca genellemeden kaçınarak varsayılan sistem içindeki işlevlerini tespit etmek, eğer yapılacak ve güncellenecekse bundan sonra daha başka sistem olgularıyla karşılaştırabilmektir. Yani bu açıdan yukarıdaki eleştiri noktaları ilkece belli eksenlerde ayrıştırılıp tartışılabilir. Hatta bu açıdan eleştiri noktalarının arasında bir sınıflandırma yapılabilir:

A- Mutlak doğru gözükeler: İlim için bir araç olan dilin (Arapçanın) bir amaç haline gelmesi, İlmiye teşkilatının bozulmuş olması, evrensel yaklaşımdan grupçu bakışa iniş,

B- Doğru veya yanlışlığı şartlara göre değişenler: Şerh ve haşiye sisteminin doğurduğu verimsizlik, din bilimlerinin skolastizm doğuracak düzeyde öncelenmiş olması, devlet desteğinin oynadığı olumsuz rol, tabiat bilimlerine karşı ilgisizlik,

C- Doğru veya yanlışlığı tartışılıp bir sonuca bağlanamayacak paradigmlar: Bilim kavramındaki belirsizlik, İslâm biliminin dünyevi karakterinin anlaşılmasını, program ve metod yetersizliği. Şimdi bunları kısaca ele alalım.

1. Medresenin Yıkılışında Mutlak Doğru Gözüken Etkenler

Medresenin yıkılmasıyla ilgili tartışmasız doğru gözükeler nedenlerin başında İlmiye Teşkilatının bozulmuş olması gelmektedir. Şüphesiz herhangi bir alanda bozulmanın tartışmasız gerekçelerinden birisi o alandaki örgütsel yapının çözülmesi-

dir. Bu durum bilgi ve eğitim kurumları için daha öncelikli bir anlam taşımaktadır. Esasen herhangi bir toplumda bilginin kendisi ve sistemi yürüten aydınlar arasında bir hiyerarşik yapılanma söz konusudur. Yani sistem sağlıklı işlediği sürece bir seleksiyon (seçme ve ayıklama) sistemi çalışır. Mesela Osmanlı medrese sisteminde ulemanın yapısı, müderrisin nereden ve nasıl yetişeceği bellidir. İster istemez herkes buna uyar. Bu yollara keyfi olarak müdahale edilirse sistem çöker. Mesela medrese sistemi içinde tavra atmak, beşik ulemalığı gibi çıkışlar bu seleksiyon sisteminin bozulmuşluğunun göstergeleriydi.

Medresenin yetersiz hale gelip içeriğinin boşalmasında yine tartışmayı gerektirmeyecek kadar açık nedenlerden birisi **Arapça öğrenmenin bir amaç haline gelmiş olmasıdır**. Şüphesiz bizim kültür yapımız açısından Arapçanın büyük bir önemi vardır. Eğitimden beklenen amaç onunla gerçekleştirilirdi. Ama araç amaçsallaştı ve beklenen sonuç alınamaz oldu. Faraiz gibi fıkhi bilgiler, felsefi nitelikte bazı metin örnekleriyle pekiştiriliyor idiyse de genelde yapılan Arapça dil eğitimi idi. Mükemmel denebilecek biçimde sistematize edilmiş bir sarf ve nahiv sistemi vardı. Ne var ki genelde iş bununla bitiyordu. Yani sonuç olarak bir araç sayılan bu dille beklenen düzeyde bir bilim yapılamıyordu.

Bir hayli doğru gözükten eleştiri noktalarından birisi de “**evrensel yaklaşımdan grupçu bir bakışa düşüş**” tür. Şüphesiz İslâmi bilgi genel olarak etnisite, cinsiyet, meslek ve mezhep, din ve mezhep ayrımlarının üstünde evrensel bir yapıya sahiptir. Dinin kendi özel ilgi alanına ait görüşleri olsa bile İslâm kapsamlı bir bakışa sahiptir. Ne var ki toplumdaki özellikle mezhep farklılıklarına dayalı görüş ayrılıkları zamanla medreseye de girmiş bu da medresede bilgi daralmasının önemli sebeplerinden birisi olmuştur. Çünkü grupçu yapı genelde grupçu bir yaklaşımı getirir. Gerçi bu da sırf bir medrese değil, genel bir toplumsal yapı sorunudur. Ne var ki genel toplumsal sorunların bütün alanları etkilemesi hali medrese için de geçerliydi.

2. Doğruluğu ve Yanlışlığı Şartlara Bağlı Olanlar

Doğruluğu veya yanlışlığı şartlara göre değişebilecek, yani yerine göre olumsuz sayılabilecek nedenlerden birisi “**Şerh ve haşiye sisteminden doğan verimsizlik**” tir. Bilindiği üzere medrese geleneğinde şerh bir eseri daha anlaşılır hale getirebilmek için kelime kelime irdelerek ve deyimleri yorumlayarak yazılan kitapların genel adıdır. Şerh; haşiye, telhis, talikat gibi türlerden birisidir. Ayrı bir eser gibi tanınan şerhler vardır. Haşiye ise yazma bir kitabın veya risalenin anlaşılması zor yerlerini açıklamak için sayfa kenarlarına yazılan yazılardır. 13. Yüzyılda başlayan bu gelenek

yeni bir kitap yazmak kadar önemseniyordu ve şüphesiz yeni bir kitap yazmak kadar önemli haşiyeler de ortaya konmuştu. Ama sonuç olarak şerh ve haşiye sistemi bir kısırlaşmanın sonucuydu. Çünkü gittikçe bağımsız ve daha özgün eserler vermenin önünde bir engel oluşturdu. Şüphesiz eğitim kurumu olan medrese sistemi için bu bir körelme nedeni idi.

“Dini bilgilerin skolastizm doğuracak düzeyde indirgenmiş olması” da yerine göre olumsuz bir neden olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de İslâm tarihinde yer yer ve belli zaman aralıklarında bir türden skolastizm yaşanmıştır. Mesela 1594 yılında İstanbul’da rasathane yıkımıyla ilgili kararda bu oluşumu gözlemledik. Burada “rasathanenin ibadet vakitlerini belirlemek için kurulduğu, ibadet vakitlerinin ise ay ve güneşin çıplak gözlemiyle tespit edilebileceği, bundan dolayı rasathanenin lüks bir işlem olarak kalacağı, lüks işlerle uğraşmanın ise İslâmi olmayacağı..” belirtilmektedir.

İşin gerçeği muvakkithane işlevi için kurulmayan rasathanenin din bilimine (ibadetlerin vakitlerini belirlemeye) indirgenmesi bir skolastizm işidir. Çünkü resmi/rutin öğreti demek olan skolastizm, herhangi bir bilgi tipini önceleyip diğer her türlü düşünce tipini ona indirgeme olgusudur. İlk tipik meşhur örneği Hıristiyanlık dini çerçevesinde meydana geldiği için skolastizmin sadece din alanında gerçekleşen bir şey olduğu sanılmaktadır. Halbuki skolastizm söylediğimiz kural çerçevesinde şartlarını bulduğu her alanda ortaya çıkabilir. Bu bağlamda bir dönemlerin pozitivizmi tam bir bilimsel bilgi skolastizmi idi. Bir ara SSCB’de bir politik bilgi skolastizmi oluştu. “Artık bilgi teknik bilgidir, ötesi boş laftır” diyen bir yaklaşım tam anlamıyla bir teknolojik bilgi skolastizmidir.

Bu olumsuz gelişme “tabiat bilimlerine ve felsefeye kapanış” ı da beraberinde getirmiştir. Bu neden medreseye yöneltilen eleştirilerin en yaygın ve anlamlı gözüklerinden birisidir. Vakıf tabiat bilimleri diğer ilimlerin zembereğini oluşturur. Asıl gelişme dinamiği doğa bilimlerindedir. Felsefe veya hikmet arka planı dolduran bir disiplindir. Sonuç olarak felsefi rasyonel bir disiplin olan matematik pek çok bilim ve ilim için formel kalıplar verir. Mesela matematik ve özel olarak bayağı kesir hesabı bilinmeden faraiz (şer’i miras paylaşımı) işlemleri kolay yapılamaz.

Unutulmamalıdır ki üzerinde durduğumuz sorun münhasıran belli bir yapının sorunu değildir. İstihdam alanları düzenlenmediği için Fen fakültelerimizin birer birer kapanan fizik, kimya, biyoloji bölümleriyle yaşanan sorunlar medresede yaşanan sorunlardan farklı değildir. Aslında matematik ve doğa bilimlerine kapanış da sonuç

olarak bir toplumsal daralışın sonucuydu. Mevcut yapıya göre fazla bilginin işlev dışı hale gelmesi veya daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulmaması yalnızca bir medrese sorunu değildir.

“Devlet desteğinin oynadığı olumsuz rol” olarak ifade edilen etken de duruma göre hem olumlu hem de olumsuz bir fonksiyon icra edebilen nedenlerdendir. Sultanların ilmiyeyi teşvikinin yanlış olduğu ve mesela sultanın kendisinin şair olduğu veya daha çok şiiri anladığı için şaire ihsanlarda bulunduğu ve bunun da ilmiyenin belli alanlarla sınırlı kalmasını sağladığı, söylenmektedir.

Tabii ki böylesi bir eleştiri sonuna kadar doğru değildir. Devletin eğitime, eğiti-ciye ve araştırmacıya maddi destekte bulunması, içeriğine karışmamak kaydıyla çoğu kere olumlu bir etken olarak görülebilir. Esasen bu destek azaldıkça çöküş hızlanmıştır. Eğer devlet desteği sakıncalıysa bu öncelikle modern eğitim sistemi için geçerlidir. Çünkü eğitmek adına devlet kendine özgüllüklerde bir vatandaş üretebilmek için insanları belli bir kalıba sokup formatlamakta, en evrensel konuları bile milliliğin sınırları içinde tutabilmektedir.

Günümüzde çoğu devlet desteğiyle ayakta duran ve mutlak özgür olması gerektiğini düşündüğümüz üniversiteler devletçe yönlendirilip biçimlendirilebilmektedir. 28 Şubat olağanüstü döneminde Yüksek Öğretim Kurumu lisansüstü programlarda yapılabilecek tez konuları için açık talimatlarda bulunmuştu. Bildiğimiz kadarıyla medrese böylesi bir resmi müdahale yaşamamıştı.

3. Medresenin Çöküşünde Doğru veya Yanlışlığı Tartışılıp Kolayca Bir Sonuca Bağlanamayacak Nedenler:

Bu nedenlerden birisi “Bilim Kavramındaki Belirsizlik” tir. Bildiğimiz kadarıyla genelde ilim ile bilim arasındaki farka pek dikkat edilmiştir. Gerçekten de İlim ile bilim farklı şeylerdir. Toplumların bilgi sistemini meydana getiren bilgi türlerinden birisi olan bilim veya onun yerine ikame edilen bilgi tipi, genel olarak nesnel dünyanın açıklamasına yönelik bir bilgidir. Deneye dayanır veya özel bir araştırma çabasıyla elde edilebilir. Yani orada hazır duran, buyrulmuş verili bir bilgi değildir. Nesnenin bizzat kendisini, bazen de modern kültürde olduğu gibi olgusallığını açıklama gibi bazı kendine özgüllükleri bulunsa da bütün medeniyetlerin bir bilim anlayışı var ola gelmiştir.

Buna karşılık ilim verili bir bilgi tipidir. Bir tarafıyla ilahi kökenlidir. Bir kısmı

özel olarak peygamberlere vahyedilerek insanlara ulaştırılmış, bir kısmı ise sıradan insanlara ilham edilmiştir. İlim sosyal, ahlaki ilkeler ihtiva eder, dolayısıyla nesnel dünyanın araştırılmasıyla elde edilecek bir şey değildir. Basitleştirilmiş örneğiyle ısınan cisimlerden bir genişleme yasası çıkarabiliriz, ama aynı süreçten “kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma” gibi bir ahlaki ilke elde edemeyiz. İlim bilimin, bilim ilmin yerlerini dolduramazlar, bunlara ayrı ayrı ihtiyaç vardır.

Osmanlıda hem ilim hem de bilim (veya buna denk düşen bilgi) vardı. Osmanlı bilgi sistemi içinde medrese bilimiyle değil, ilimle meşguldü. Toplumsal bilgi sistemi içinde bazı sınırlı okullar varsa da bilim, toplumsal bilgi sistemi içinde daha farklı yollarla elde ediliyordu. Mesela bilimin en somut olguları olan tıp, mühendislik, mekanik bilgiler, tarımsal tecrübeler, siyaset bilimi gibi bilimsel bilgiler, çırak, kalfa, usta ilişkisi sistemi yoluyla bizzat hayatın içinde öğreniliyordu. Bu yolla büyük cerrahi tabipler, dünyaca ünlü mimarlar, vb. yetişmişti. Daha ileri düzeyde bir bilimsel ayrışma daha ileri düzeyde bir toplumsal farklılaşmanın gereğiydi. O zaman da henüz buna ihtiyaç yoktu. Bundan ötesi salt bir eğitim sorunu değil, bir sistem tartışmasıdır ki o sistemin bütünlüğüne dayanmayan bir tartışma, eğri-doğru içinde bulunduğumuz kültürel dünyayı kabaca meşrulaştırma çabasına dönüşür. (Osmanlıyı burjuvazisini kuramamakla eleştirmek örneğinde olduğu gibi).

Yukarıda da belirtildiği üzere ilim ya da bilim kendine özgü paradigmalara dayanır. Tartışmaksızın kabul edilen bu öngörüler çoğu kere farklı bir paradigma açısından yöneltilen eleştirileri ihtiva eder. Çoğu kere bunun daha doğru olduğunun bir kriteri yoktur. Çünkü Bir bakıma alanın amentüsünü oluşturan bir dünya görüşüdür. Bu bağlamda medresenin dayandığı dünya görüşü şöyle özetlenebilir: “Nihai bir yaratıcı vardır ve kâinat onun eseridir. Mutlak bilgi sahibi odur, insanın bildikleri de şöyle ya da böyle onun bildirdiklerinden ibarettir. Bu konuda insanın bizzat kendisi bir ölçü değildir. Esasen insan bir emanetçidir ve bu emaneti taşıma istek ve gayretinde olanlara devreder. Nesnel dünyanın bilgisi ise tecrübî bir olgu olarak bizzat hayatın içinde spontane olarak veya araştırılarak öğrenilebilir...”

Buna karşılık modern eğitim sisteminin paradigması (özellikle pozitivist sayıtlılar üzerinden) şöyle ifade edilebilir: “Burada kendi başına nesnel bir dünya vardır. Bu dünyayı insan sırf kendi gayretiyle ve doğru olarak bilebilir. İnsanın bilgisi her haliyle bu nesneler dünyasına dayanır. Onun dışındaki ve üstündeki bilgiler kişisel ve göreceli bilgilerdir. Bilginin ölçüsü bizzat insanın kendisidir. Bilgi için dayanılacak kaynak da (vahiy, doğru haber değil) deney verilerinden de yararlanan akıldır.

Yani yegâne bilgi, nesnel dünyanın açıklamasının bilgisidir, yani bilimdir...” Farklı inanç dünyaları üzerine oturan bu paradigmlar, pratikteki eğitim süreci için de daha alt paradigmlar ve somut ilkeler belirlerler.

Olumsuz etkisi açık gözüken etkenlerden birisi de “İslâm Biliminin Dünyevi Karakterinin Bilinemeyişi” olarak ifade edilmektedir. Bunu modern kültürün temel paradigmlarından sekülerizme bağlayarak “din ve bilimi birbirinden ayıramamak” olarak sadeleştirebiliriz. Burada medresenin zaten daha çok dünyevi karakterli bilimle değil, aşkın kökenli ilimle uğraştığını hatırlayalım. Genel olarak din ve bilimin ayrıştırılması gerekliliği ise karmaşık bir sorundur. Hiçbir beşeri öge geri planda bir yaklaşım sorunu olarak dinden koparılamaz. Ama her şeyin kendine özgü bir yöntemi vardır ve bu yöntem dine indirgenemez. Kaldı ki bilimin devletten veya siyasetten ayrılması, dinden ayrılması sorunundan daha az gerekli ve daha az önemli değildir.

Kaldı ki din - dünya ikileminin mutlak olduğu ve bu ayrımın hep olumlu sonuçlar verdiği de tartışmaya açıktır. Büyük bir ihtimalle insanlık uzunca bir zaman böyle bir ayrımı düşünmeyen bir bütünlüğün dünyasında yaşadı. Buradan esaslı sorunlar da doğmadı. Seküler ve sakramental ayrışması yakın dönemlerin sorunudur. İslâm dünyasında din ve dünya bilimi ayrımı Gazali ile başladı. Ama bu ayrıştırmanın olumlu değil olumsuz sonuçlar doğurduğu rahatlıkla söylenebilir.

Nihayet “**Program ve Metot Yetersizliği**” üzerinde durulabilir. Bu gerçekten de Doğruluğu ve yanlışlığı kolay ispatlanamayacak bir eleştiri konusudur. Bu teze göre medreselerde ders sayısının az olması, belli kitapların esas alınması, bunların karıştırılmadan sırayla izlenmesi, vb. medreselerdeki eğitim düzeyinin düşüklüğünün önemli sebeplerinden birisi olarak gösterilmektedir. Hemen belirtelim ki burada modern yaklaşımın bir vurgusu dile getirilmektedir. Mevcut modern epistemolojiye göre insan sujesi ne kadar obje bilgisiyle yüklenirse o kadar çok anlayış ve kavrayış yeteneğine sahip olur. Buna göre mesela kürsü bilgisiyle yüklü süje kapıyı daha iyi kavrar. Kapı- kürsü bilgisini taşıyan süjenin pencereyi kavraması ise daha kolay olur.

Bilindiği üzere bugün modern eğitim sürecinde bu paradigma uygulanmaktadır. Ama ne dereceye kadar doğru olduğu tartışmaya açıktır. Bu gün Sosyoloji Bölümüne gelen öğrenciye biz önce Felsefeye Giriş, Ekonomiye Giriş, Sosyolojiye Giriş, Psikolojiye Giriş gibi farklı dallara ait bilgiler sunuyoruz, amacımız da kavramsal bir dünya olan Sosyolojik düşünce için zenginleştirilmiş bir suje türetebilmektir. Bu durum genelde tartışmasız doğru kabul edilmektedir.

Unutulmamalıdır ki medrese çevreleri de ders ve kitaplarla verilen derslerin birbirine karıştırılmadan özümzenerek götürülmesi gerektiğini tartışmasız kabul ediyorlardı. Varsayalım ki ilim için bu metod daha anlamlıyken, bilim için mümkün olduğunca çeşitli bir bilgi birikimine ihtiyaç vardır. Ama bu birikimin niçin, nerede ve nasıl yapıldığı önemli gözüküyor. Çünkü ilk ve ortaöğretimde 8 yıl, farklı bilgiler almış bir Sosyoloji öğrencisi birinci sınıfta dersleri anlamada zorlanmakta, daha sonra alanla ilgili dersler ve konular işlendikçe intibak sağlamaktadır. Onun için ilgili ve yararlı yüklemenin medresenin kendi içinde sağlandığını düşünebiliriz. Ama yine de bu paradigmaların doğruluğu hep tartışmalı olarak kalır.

Sonuç

Şüphesiz medresenin paradigmalarında bu gün de tartışılacak noktalar vardır. Zamana ve şartlara göre bunların bir kısmı anlamlarını yitirmiş, bir kısmında da sapmalar olmuş olabilir. Bu gün modern eğitimin paradigma ve ilkelerinde de ciddi sıkıntılar vardır. Kendine özgürlüklerde bir dünya görüşüne dayanan ve gayet muhkem gözükken özgürlük, millilik, evrensellik, eşitlik, üniterlik ve sekülerlik gibi ilkeler esaslı bir yıpranmanın içindedirler. Esasen tek tek düşünüldüğünde anlamlı olan bu ilkeler bağlamı ve birbirleriyle ilişkileri açısından bakıldığında başından beri hem bazı içerik sorunları ve hem de birbirleriyle ilişkide çelişki sorunları vardır.

Bir dönemler büyük heyecan vermiş olsalar da günümüzde bu ilkelerin içerikleri büyük çapta boşalmış bulunuyor. Toplumun dini değerlerine yan çizen seküler bir eğitimden söz edilemeyeceği gibi, evrensel olana bilini gereği bir milli tarih ve coğrafyadan da bahsedilemez. Eğitimin siyasi bir ilke olan ve orada bile anlamını bir hayli yitirmiş bulunun üniterliğinden söz edilemez. Hele bunların birbirleriyle bağdaştırılması iyiden zordur. Hem evrensel ve milliliği yan yana getirmek kolay değildir. Bunlar bugün güncel hayat dışı hale gelmiş medreselerin paradigmalarından daha az sorunlu değildir. Ama içinde yaşadığımız sistem içinde işe içeriden bakmakta ve hiçbir sorun yokmuş gibi yaşamaktayız. Bir gün sistem çökerse sistemin dışından bakan birileri ne denli eksik paradigmalara bel bağladığımızdan söz edecek.

Sonuç olarak denebilir ki şüphesiz medresenin sorunları vardı ve ıslah edilmeden kaldırıldı. Onun için asıl sorunun ne olduğu da tam ifade edilemedi, çünkü modern eğitim paradigmalarının altında kaldı. İşin ilginç içinde bulunduğumuz eğitim sistemine katkıda bulunabilecek bir sonuç da çıkarılamadı. Bundan dolayı da mesela Batıda 11. yüzyıla kadar inen bir üniversite geleneği varken bizde böyle bir gelenek oluşmadı. Yapılan analizler bir sistem bütünlüğü içinde olmadığı ortaya anlamlı so-

nuçlar çıkmadı.

Medresenin sorunu yalnızca kendisinde başlayıp biten bir sorun değildi. İşin temelinde toplumsal yapının çözülüşü vardır. Yani medrese sorunu, ekonomik, sosyal, siyasal düşünsel, dinsel tüm alanlarda gösteren bir yapı çözülüşünün bir uzantısıdır. Yapısal bozulmuş, bizzat medresenin kendi örgütsel bozuluşundan daha öte bir anlam ifade etmektedir.

Metnin hazırlanmasında yararlanılan eserlerden bazıları:

Adıvar, Abdülhak Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974.

Aydın, Mustafa, "Osmanlıda Fikri Gerilemenin Genel Seyri ve Sebepleri", Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Konya, 1990.

Aydın, Mustafa, Bilgi Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul, 2004.

Başgil, Ali Fuat, Din ve Laiklik, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1985.

Boutroux, Emile, Çağdaş Felsefede Bilim ve Din, çev. Hasan Katiboğlu, ME. Basımevi, İstanbul, 1988.

Danışman, Zuhuri, Koçibey Risalesi, ME. Basımevi, İstanbul, 1972.

El-Gazali, Ebu Hamid b. Muhammed, İhya-i Ulumiddin, İlim Basımevi, İstanbul, R.1341.

Fazlur Rahman, İslâm, Çev. Mehmet Dağ- Mehmet S. Aydın, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1981.

Günaltay, Şemseddin, Zulmetten Nura, İkbal Kütüphanesi, İstanbul, R.1341.

Güngör, Erol, İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.

Hançerlioğlu, Orhan, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

İzzetbegoviç, Ali, Doğu ve Batı Arasında İslâm, Çev. Salih Şabaün, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

Kâtip Çelebi, Mizanül Hak, R. 1306, İstanbul.

Kurtkan Bilgiseven, Amiran, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

Mengüşoğlu, Takiyettin, Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

Öztuna, Yılmaz, Başlangıçtan Günümüze Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.

Taşköprülüzade, Ahmet Efendi, Mevzuatül- Ulûm, Terc. Oğlu Kemalettin Mehmet Efendi, İkdam Matbaası, İstanbul, R.1313.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı, TTK. Basımevi, Ankara, 1965.

Ülgener, Sabri F., Zihniyet Aydınlar ve İzmler, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983.

Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1966.

Yıldırım, Cemal, Bilim Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.